

Et snit gennem Vejen Kommune

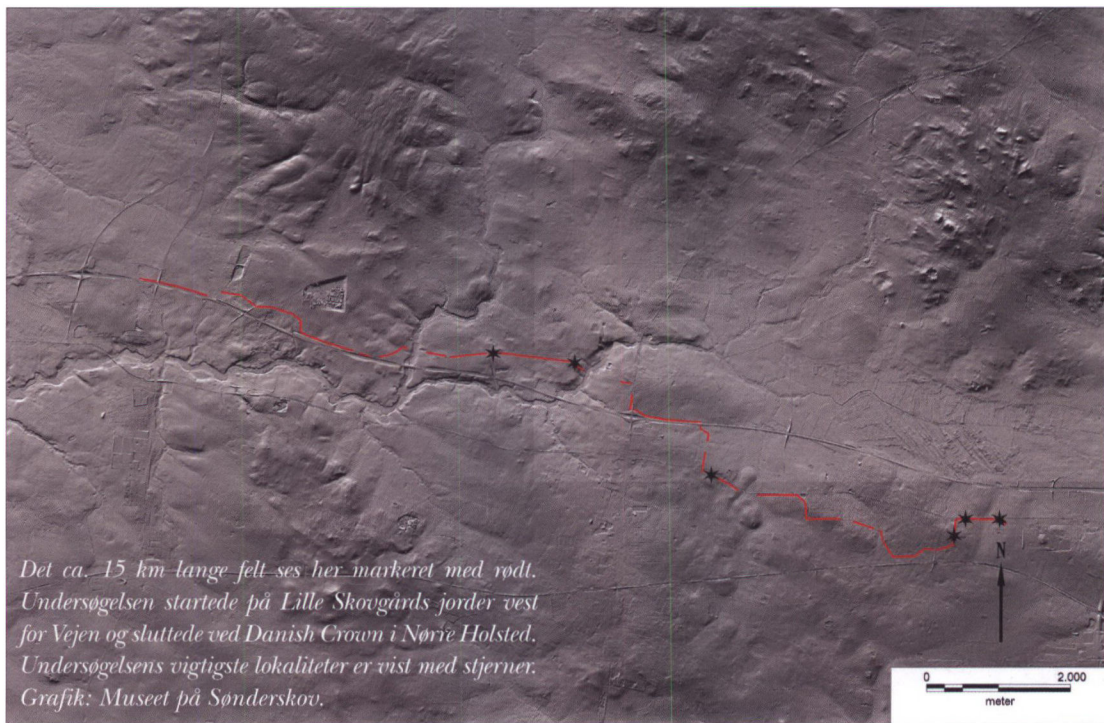
– hvad en 15 km lang søgegrøft mellem Vejen og Holsted afslørede

Af Janne Krøtel, Lars Grundvad & Martin Egelund Poulsen

Som følge af Danish Crowns etablering af et stort kreaturslagteri nord for Holsted skulle en ny vandlejning nedgraves mellem Vejen Vestermark i øst og selve slagteriet i vest. Vejen Forsyning var ansvarlige for dette projekt. Som Museumsloven dikterer, skulle Museet på Sønderkov indledningsvist kon-

taktes, så det kunne afgøres, hvorvidt strækningen havde arkæologisk potentiale. Det viste sig hurtigt, at tracéet rummede vigtige fortidslevn, da vi blandt andet stødte på dele af omfattende bebyggelser fra jernalderen.

Siden E20 blev anlagt i starten af



Det ca. 15 km lange felt ses her markeret med rødt. Undersøgelsen startede på Lille Skovgårds jorder vest for Vejen og sluttede ved Danish Crown i Nørre Holsted. Undersøgelsens vigtigste lokaliteter er vist med stjerner. Grafik: Museet på Sønderkov.

1990'erne har det været proceduren, at Sønderskovs arkæologer skulle følge projekter af denne art. Således blev motorvejstracéet undersøgt indgående, og resultaterne fra disse udgravninger var af stor betydning for vor forståelse af oldtidens bosættelse og udnyttelse af landskabet. Motorvejsgravningernes resultater blev præsenteret i 1993-udgaven af nærværende årbog. Foruden motorvejstracéet har museet fulgt forskellige andre tracégravninger, hvoraf én eksempelvis påviste levn efter den middelalderlige landsby Estrup. De ovenfor nævnte tracégravninger var øst-vest orienterede, men i to tilfælde har museet også bevæget sig i nord-syd gående strækninger som følge af naturgasledningsnedgravningen. De arkæologiske undersøgelser fandt sted forud for selve anlægsarbejderne og leverede betragtelige spor efter nærmest samtlige perioder af Danmarkshistorien. En middelalderlig landsbytomt nordøst for Veerst var særligt velbevaret, og denne lokalitet bruges endnu som undervisningsmateriale ved studiet i middelalderarkæologi på Aarhus Universitet.

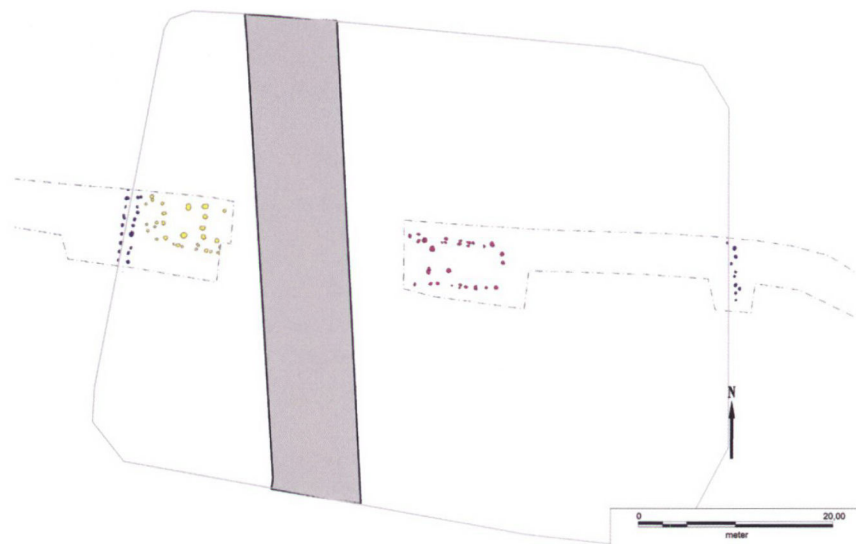
Mængden af arkæologiske lokaliteter er altså steget betragteligt, efter der blev mulighed for at udgrave og dokumentere fortidens levn før entreprenørmaskinernes altødelæggende arbejde. Vores forventninger til nærværende projekt var således store. Vandledningen skulle nedgraves tilnærmelsesvist parallelt med Esbjergmotorvejen, så der var herved et vist arkæologisk kendskab til strækningen. Flere steder var det derfor et mål at undersøge, hvor meget anlæggelsen af E20 havde skadet den arkæologi, vi kendte fra 1993-udgravningene. Dernæst

var det et naturligt mål at påvise nye, ukendte lokaliteter, som kunne supplere det arkæologiske kort over bopladser og bebyggelse i Vejen Kommune.

Den samlede strækning blev betragtet som én lang forundersøgelingsgrøft på fire meters bredde. En normal søgegrøft er kun 2-2,5 m bred. Den øgede grøftbredde var resultatet af logistiske hensyn, og arkæologisk set var det mere tilfredsstillende at åbne et bredere undersøgelsesareal.

Eftersom undersøgelsen blev betragtet som en søgegrøft, blev det i samarbejde med Vejen Forsyning og entreprenøren besluttet, at alle enkeltliggende konstruktioner og anlæg skulle udgraves løbende. Derimod skulle større bebyggelseskomplekser i form af tætte anlægskoncentrationer underbores. Ved at føre vandledningen under de arkæologiske spor, undgik de at blive ødelagt, og efterfølgende arkæologiske undersøgelser kunne derfor undgås. Det blev dog besluttet at udgrave enkelte stolpehuller og gruber ved hver lokalitet for at vurdere bevaringsgraden, og for at gøre daterende fund.

Undersøgelsen indledtes i felten i marts 2013 midt i en hestefold tilhørende Lille Skovgård. Denne var beliggende lige vest for et større areal tilhørende Solar, som blev udgravet i perioden 2008-2010. Disse meget omfattende undersøgelser havde påvist intens bebyggelse fra yngre jernalder. Der var forhåbninger om, at nærværende undersøgelse kunne afgrænse denne jernalderlandsby i sin vestlige udstrækning, hvilket til fulde blev indfriet. Ved første skovskrab i det let stenede og lerede undergrundssand, dukkede et hegnsforløb op. Hegnet var af



Plantegning over den velbevarede jernaldergård ved Lille Skovgård. Med grå tynd streg er gårdens sandsynlige gårdsareal markeret. Pink markerer én fase af hovedhuset, mens gul udgør en senere fase. Blå er gårdens afgrænsende hegn. Det store grå forløb er en moderne vej.

Grafik: Museet på Sønderskov.

en type, der havde været tagdækket – et såkaldt saddeltagshegn. Søgegrøften var placeret så heldigt, at hegnsforløbet dannede et knæk mod syd, og derved var en meget stor gårdsenhed fra Solarundersøgelsen afgrænset mod vest. Følgelig antog vi, at dette måtte være landsbyens endelige afgrænsning.

Imidlertid kunne der erkendes endnu én, meget velbevaret gård nøjagtigt under indkørselen fra Esbjergvej til Lille Skovgård. Gården hørte tilsyneladende til den yngste fase af gårde fra Solar-udgravningen. Er dette tilfældet, fremstår Solar-landsbyen som den mest omfangsrige i Vejen Kommune – og en af de største jernalderlandsbyer, som hidtil er udgravet i Danmark. Gården under indkørselen var som nævnt meget velbevaret, så det blev besluttet at udvide udgravningsfeltet en smule med

henblik på en bedre afgrænsning og forståelse. Det kunne herefter afgøres, at gården havde været tydeligt afgrænset af et stolpefunderet hegn, og at hovedhuset var ombygget ad flere omgange. Huset havde været af den treskibede type, som efterhånden er udgravet i flere tusinde eksempler over hele landet. Det blev derfor besluttet ikke at udgrave hustomten, men i stedet underbore lokaliteten. Alle stolpehuller og affaldsgruber ligger således endnu beskyttet under hestefolden ved Lille Skovgård.

Turen fortsatte vestover med godt 400 m pr. dag. Dagenes gennem lavningerne kunne blive lange, da disse gamle vådområder var tomme for fortidslevn. Her blev der i stedet rekognosceret på strækningens tilstødende markarealer. Hensigten var at finde afgrænsede flintforekomster – men helt atypisk lykkedes det ikke at finde sådanne ved den



Jernaldergården under indkørselen til Lille Skovgård ses her med de stolpehuller, der funderede gårdens hovedhus. Stolpehullerne ses som mørke cirkulære aftegninger i undergrunden.

Foto: Museet på Sønderkov.

samlede undersøgelse. Disse flintkoncentrationer er ellers hyppigt forekommende i kommunen, hvilket skyldes den stedvist sandede undergrund, som stenalderens og bronzealderens befolkninger foretrak at bosætte sig på.

Imidlertid skulle der kun gå to dage, før næste jernaldergård dukkede op. Langs Esbjergvej, mellem Lille Skovgård og Dortheasminde ved Vejen, kunne der påvises endnu en meget velbevaret jernaldergård. Der var sandsynligvis tale om en isoleter gårdsenhed, for lokaliteten var ekstremt velafgrænset ved et velfunderet stolpehegn. Ifølge hegnsforløbet havde gården strakt sig sydover, og op over et markant højdedrag. Ud fra husenes gavkonstruktioner kunne det bestemmes, at de fundne vidnesbyrd skulle dateres til germansk jernalder (ca. 400-750 e.Kr.). En nærmere datering kunne

desværre ikke gives, da stolpehullerne og affaldsgruberne var fundtomme. Indtil nu var denne gård arkæologisk ukendt, og set i et regionalt perspektiv er det værdifuldt at finde disse enegårde, som har ligget i en vis afstand fra de egentlige landsbyer. Dog var de ikke fjernere placeret, end der var en visuel nærhed til den nærmeste landsby. Fra højdedraget ved Dortheasminde var udsynet over Vejen Vestermark således endda meget markant.

Længere mod vest blev endnu en boplads fundet. Nu var vi oppe på højdedraget, præcis øst for Dortheasmindes længer. Denne bebyggelse var dog betydeligt yngre end de tidligere fundne pladser. I et stolpehul blev der gjort fund af meget små stykker basaltlavasten fra Rhinegnene. Fundet daterede lokaliteten til sen vikingetid eller tidlig middelalder – dvs. perioden 950-1150 e.Kr.



Det fine, lille ringspænde som blev fundet ved Dortheasminde i 1993. Bemærk stregornamentikken og spændets irregulære cirkelform, som daterede genstanden til sen vikingetid eller tidlig middelalder. Foto: Museet på Sønderskov.

Antallet af stolpehuller og gruber var meget stort, og det var kun muligt at udskille ganske få konstruktioner. Interessant var fundet af en nedgravet hustomt; et såkaldt grubehus. Denne hustype knyttes normalt til forskellige håndværk såsom vævning, farvning af klæde etc. Desværre var det ikke muligt at udgrave grubehuset, da det strakte sig ud af søgegrøften.

Placeringen af denne lokalitet fra netop sen vikingetid eller tidlig middelalder var meget interessant på grund af et løsfund, der blev indleveret til Museet i 1993. Den lokale lodsejer på Dortheasminde havde dengang lappet huller i sin indkørsel. Han var usikker på, hvor fylden på hans jorder eksakt stammede fra. Men blandt gruset og stenene, der blev anvendt som opfyldningsmateriale, fandt han en genstand som

museet skulle se nærmere på. Han havde fundet et meget fint bevaret ringspænde i massivt sølv med forgyldte partier. Bevaringsgraden var så høj, at nålen endnu virkede efter hensigten. Typen kendes netop fra den periode, som hér blev påvist ved Dortheasminde. Det er herved lykkedes at knytte et fornemt løsfund sammen med den muldafrømmende bebyggelsesarkæologi.

Fra Dortheasminde fortsatte vi syd om Estrup Hovedgård. Håbet var at finde flere spor efter den middelalderlige landsby, som var kendt både arkæologisk og fra det historiske kortmateriale. Desværre fremkom der ikke arkæologiske levn af nogen art. Der kan være flere årsager til dette, men den mest plausible var nok desværre, at landbrugets tungere maskinelle drift har nedbrudt de arkæologiske levn. Netop middelalderens og renæssancens bygninger var typisk dårligere funderet end tidligere perioders konstruktioner, hvilket skyldtes, at mange af husvæggene ofte blev placeret på stensyld, som dermed ikke krævede dybe nedgravninger i undergrunden. Stenene i sylden er ofte de første levn, der bliver fjernet, når landbrugsmaskinerne vender pløjjord.

Øst for Brørup bliver E20 krydset, så her efter blev det resterende grøftforløb gravet nord for motorvejen. En længere strækning af udgravningen løb imidlertid så tæt på E20, at alt tydeligvis var totalt gennemgravet under vejetableeringsarbejdet for 20 år siden. Derfor kunne vi ikke knytte specifikke 1993-udgravninger til levn fundet ved nærværende undersøgelse – desværre; for perspektiverne heri kunne have været af stor relevans.



Den fine grønne perle, som blev fundet i mulden syd for Vester Gjerndrup ses hér lige efter den kom op af jorden. Perlen var højst sandsynligt importeret. Den blev muligvis lavet i det nuværende Frankrig eller i det nordlige Italien, men endte via varierende handelsnetværk på en lille gård nær Kongeåen.

Foto: Museet på Sønderskov.

Heldigvis knækkede grøftforløbet lidt mod nord, og grøften fortsatte syd om Vester Gjerndrup henover nærområdets højeste plateau. Som sædvanligt på højtliggende plateauer i Vejen Kommune myldrede stolpehullerne frem af undergrunden. Igen var der tale om en meget velbevaret plads. De forhistoriske aktiviteter var beskyttet af et meget tykt muldrag, som også havde reddet en del daterende genstandsfund. Mængden af stolpehuller var desværre igen så høj, at det var meget svært at udskille huse. Pladsen var dog tydeligt afgrænset ved omgivende stolpebyggede hegn og ud fra de dramatiske fald i landskabshøjden, som var særligt markante øst og nord om højdedraget. Mod øst faldt landskabet således drastisk ned mod Holsted Å, som var en vigtig kommunikationsåre i yngre jernalder og

vikingetid. Og disse perioder var netop velrepræsenteret hér syd for Vester Gjerndrup. Der må have været en livlig kontakt med den nyligt udgravede og samtidige lokalitet ved Holsted Rensningsanlæg.

Selv om husene voldte problemer tolkningsmæssigt, så bød lokaliteten som nævnt på spændende fund. Eksempelvis blev der i mulden, én meter fra søgegrøften, fundet en fin grøn glasperle. Den fremstod uden skår og glasset var af så god kvalitet, at man endnu kunne se igennem det doughnutformede smykke. Eftersom perlen blev fundet i mulden, kunne den ikke knyttes direkte til en bestemt nedgravning. Ud fra dens datering er det sandsynligt, at den oprindeligt blev båret af en person, som havde sin daglige gang på gården.

Et andet specielt fund var et helt lerkar,

som blev fundet i et affaldshul vest for jernaldergårde. Ved første øjekast lignede nedgravningen en kistebegravelse, hvori karret i så fald skulle have været medgivet som gravgave. Anlægget blev udgravet med største forsigtighed, men det viste sig hurtigt, at der var tale om en simpel grube. Interessant var det imidlertid, at karret havde en karakter, som endnu er uden paralleller i Vejen Kommune. Mest af alt minde det om en træspand, som blot var fremstillet i letbrændt ler. Det havde således lige sider, som skrånede i rette forløb ud fra den plane karbund. Karret skal placeres i de sidste århundreder af tragt-bægerkulturen (dvs. 3000-2800 f.Kr.) Således afspejler det tilstedeværelsen af den første bondekultur i Norden. Landbrugspionérernes huse har sandsynligvis ligget i nærheden, men i træcét fandt vi som nævnt kun gruben med lerkarret, som muligvis har været ofret til højere magter. Hensættelser eller deponeringer af lerkar var en aktivitet, som Tragt-bægerkulturens bønder ofte benyttede sig af til kultiske og religiøse formål.

Endnu én lokalitet med bebyggelseslevn bør nævnes, om end den var af langt mindre skala end de tidligere beskrevne. Lige nordøst for Surhavegård, som ligger nord for E20-strækningen nordøst for Brørup, blev der fundet stolpehuller fra et isoleret hus, som sandsynligvis skal placeres i renæssancen. Huset var modsat hovedbestanddelen af langhusene orienteret nord-syd, hvilket besværliggjorde iagttagelsesforholdene betragteligt, eftersom det blot var muligt at undersøge et fire m bredt udsnit af huset.

Konstruktionsmæssigt var bygningen ganske ordinær, men placeringen var inte-



Det omtalte hele spandformede kar ses her under udgravning. Karret var kulet ned blandt en større mængde brændt husholdningsaffald.

Foto: Museet på Sønderskov.

ressant, da der kunne være tale om en for-gænger for den nuværende Surhavegård. Kun sjældent får arkæologer mulighed for at undersøge arealer så nært beliggende eksisterende gårde. Ved at undersøge hus-tomten opstod muligheden for at udgrave ældre levn af en endnu fungerende drift. I lokalt perspektiv kunne det være interes-sant, hvis de arkæologiske data kunne rela-teres til arkivalske data – for nu må denne analyse dog henligge til et senere studie i lokaliteten.

Herved slutter gennemgangen af de ofte velbevarede levn, som blev påvist forud for anlæggelsen af vandledningen mellem Vejen og Nørre Holsted. Mange vigtige nye lokaliteter kunne sættes på kortet, og sær-ligt den yngre jernalders samfund blev påvist. Når nærværende resultater sættes i sammenhæng med de i forvejen kendte jernalderbebyggelser, begynder der at tegne sig et mønster af pladser, som var stærkt afhængige af ressourcerne og kommunika-tionsmulighederne, som de mange vandløb i Vejen Kommune kunne rumme. Et større studium i placeringen af disse landsbyer og enegårde kan på sigt være af største relevans for et bedre indblik i udnyttelsen af landska-bet i den yngre jernalder.

Janne Krøtel, født 1981, cand. mag. i middelal-der- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderskov.

Lars Grundvad, født 1983, cand. mag. i mid-delalder- og renæssancearkæologi, museumsin-spektør ved Museet på Sønderskov. Har skrevet en række artikler om bl.a. middelalderlig landbebyg-gelse.

Martin Egelund Poulsen, født 1975, mag. art. i forhistorisk arkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderskov. Har skrevet en række artikler om bebyggelsen i sen bondestenalder og ældre bronzealder.